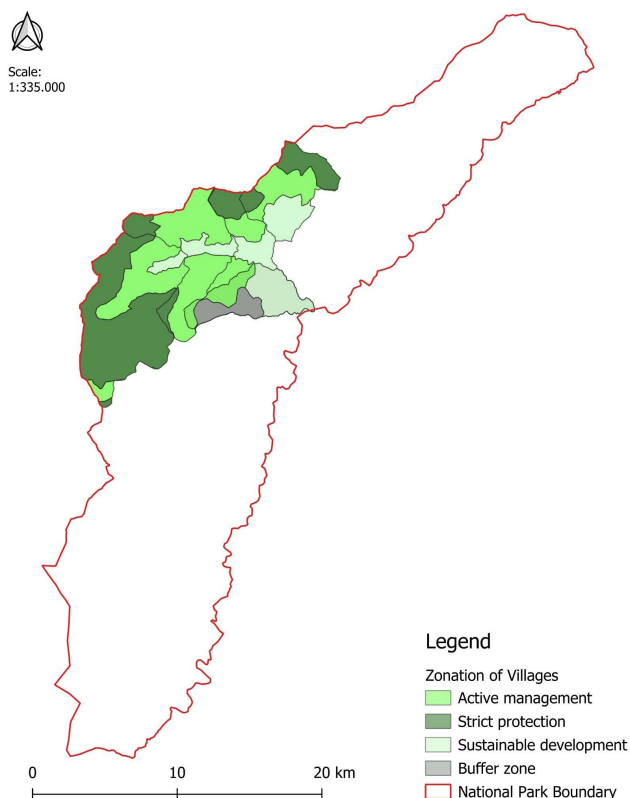

Стратешки и акциски план за реставрација на пределот за микрорегионот „5V“ на Шар Планина

ПУЛС - (Заштита на уникатни предели и видови во Албанија и Северна Македонија)

ФИНАНСИСКИ ПОДДРЖАНО ОД ФОНД ЗА ПРИРОДА „ПРЕСПА-ОХРИД“ (ПОНТ)

Имплементирано од ЦНВП Северна Македонија

Јуни 2026

Контрола на документи

Ставка	Опис
Тип на документ	Стратешки документ и документ за акциско планирање за реставрација на животната средина и одржливо управување со пределот.
Планирано подрачје	Микрорегион на Шар Планина со површина од 14.600 ха , кој ги опфаќа петте села (5V): Шипковица, Вејце, Вешала, Бродец и Бозовце .
Влези податоци	Резултати од три работилници со чинителите , спроведени согласно методологијата на Рамката 4 Returns , како и Планот за управување со Националниот парк „Шар Планина“ .
Период на планирање	Десетгодишна визија за периодот 2026–2036 година.
Статус на документот	Финална верзија

Содржина

1. Извршно резиме и вовед
2. Цел, опфат и пристап кон планирањето
3. Почетна состојба на пределот и контекст на развојот
4. Партнерство со чинителите и управување
5. Закани, притисоци и стратешки импликации
6. Визија, очекувани резултати и стратешки цели
7. Просторна стратегија и логика на управување според моделот на 3 зони
8. Стратешки акциски план
9. Аранжмани за спроведување
10. Рамка за финансирање и инвестиции
11. Мониторинг, евалуација и учење
12. Управување со ризици
13. Заклучок

Анекс А. Листа на чинители

Анекс Б. Портфолио на иницијативи

Анекс В. Делови што треба да се дополнат и шаблони за планирање

Анекс Г. Дијагностика според методологијата „4 Returns“

Анекс Д. Карта за оценување според 5-те елементи

Анекс Ѓ. Работилница за валидација

Анекс Е. Карти на микрорегионот „5В“ – петте села

Извршно резиме

Овој План за реставрација на пределот за микрорегионот 5V (пет села) на Шар Планина претставува оперативен документ за планирање. Рамката **4 Returns** ја задржува улогата на водечки принцип во процесот, при што наодите од дијагностиката, придонесите од чинителите и дополнителната листа на закани се преточени во конкретни стратешки цели, области на дејствување, одговорности за спроведување и индикатори за мониторинг.

Микрорегионот 5B претставува високопланински предел со значајни природни вредности, традиционални системи на користење на земјиштето, силен културен идентитет и нови можности за развој на екотуризмот, агроекологијата, пчеларството, локалното производство на храна и одржливото користење на недрвните шумски производи. Истовремено, подрачјето се соочува со меѓусебно поврзани демографски, економски и еколошки притисоци, како што се миграцијата и стареењето на населението, слабите локални пазари, влијанијата од климатските промени, ерозијата и поројните поплави, ризикот од шумски пожари, нелегалната сеча, загадувањето предизвикано од незаконското одлагање отпад, конфликтите меѓу луѓето и дивниот свет, загубата на биолошката разновидност и постепено исчезнување на традиционалните културни практики.

Одговорот преку планирањето е структуриран околу шест стратешки цели: обнова на екосистемите и биолошката разновидност; зголемување на отпорноста кон климатските промени и природните непогоди; зајакнување на одржливите извори на егзистенција и зелените синџири на вредност; развој на туризам со низок степен на влијание врз природата и зачувување на културното наследство; подобрување на управувањето со отпадот и грижата на заедницата за природата; како и зајакнување на локалното управување, вклученоста на младите и капацитетите за спроведување.

Логика на планирање

Заканите се третираат не само како ризици, туку и како појдовни точки за дејствување. Секоја значајна закана е поврзана со стратешки цели, приоритетни интервенции, одговорни чинители, индикативни временски рамки и показатели за следење.

1. Вовед

Планот за реставрација ќе се фокусира на пет високо-планински рурални населби во регионот на Шар Планина: **Вешала, Вејце, Бродец, Шипковица и Бозовце**. Овие села се карактеризираат со значителна зависност од природните ресурси, особено од **сточарството, користењето на пасиштата и шумските ресурси, водните извори, како и сезонските активности поврзани со планинските предели**. Поширокото подрачје се одликува со висока биолошка разновидност, бројни природни извори, шумски екосистеми, субалпски и алпски пасишта, стрмни падини и терени чувствителни на ерозија.

Поради овие карактеристики, петте села имаат значителен потенцијал за **обнова на екосистемите, одржливо управување со пасиштата, контрола на ерозијата, адаптација кон климатските промени, заштита на биолошката разновидност и развој на екотуризмот**. Истовремено, подрачјето се соочува со повеќе притисоци, вклучително и депопулација, промени во начините на користење на земјиштето, намалување на традиционалните извори на егзистенција, недоволно развиена туристичка инфраструктура и ризици поврзани со климатските промени. Оттука, процесот на планирање на реставрацијата треба да ја интегрира заштитата на животната средина со практични можности за локален развој.

1.1. Вешала

Вешала е високо-планинско село лоцирано во областа Долни Полог, во северозападниот дел на Општина Тетово, на падините на Шар Планина, во близина на границата со Косово. Селото се наоѓа на надморска височина од приближно 1.250 метри, со координати околу 41,99° северна географска широчина и 20,80° источна географска должина. Има мало и бројно намалувачко население од околу 200 жители.

Теренот е стрмен и планински, опкружен со густе шуми, планински водотеци и пасишта. Традиционалните извори на егзистенција вклучуваат сточарство, особено одгледување овци и говеда, користење на шумските производи, како и ограничени сезонски туристички и рекреативни активности поврзани со планинарењето. Вешала спаѓа меѓу повисоките населени места во регионот и се карактеризира со добро зачувани природни екосистеми, богати шумски ресурси и значителен потенцијал за развој на екотуризмот и заштита на природата.

Од аспект на животната средина, Вешала има висока еколошка вредност. Најзначајните природни карактеристики ги опфаќаат горниот слив на реката Пена и планинските пасишта во правец на превоите под врвот Кобилица. Сепак, стрмните падини се подложни на ерозија и бараат внимателно планирање на активностите за реставрација. Приоритетните активности може да вклучуваат **стабилизација на падините, одржливо управување со пасиштата, заштита на водните извори, обновување на шумските екосистеми и унапредување на управувањето со посетителите во рамките на туризмот заснован на природата.**

Културниот живот во Вешала е поврзан со верските празници, летните сточарски собири и семејните средби на планинските пасишта. Блиското археолошко наоѓалиште **Киша** придонесува за дополнителната културна вредност на подрачјето. Традиционалните локални манифестации, како што се **Денот на компирот** и **Денот на гравот**, исто така може да придонесат кон идниот развој на екотуризмот и промоцијата на локалните производи.

1.2. Вејце

Вејце е планинско село во Општина Тетово, сместено на југозападните падини на Шар Планина, во шумовит и алпски предел. Се наоѓа на надморска височина од приближно **1.300–1.400 метри**, со координати околу **42,01° северна географска широчина и 20,84° источна географска должина**. Селото има околу **850 жители**.

Пределот околу селото се состои од пространи пасишта, шумски појаси, алпски ливади и стрмни планински падини. Главните економски активности се **сточарството, производството на млечни производи во мал обем и ограниченото земјоделско производство**. Вејце има силна традиција на сточарство, а пасишните ресурси претставуваат едни од неговите најзначајни економски и еколошки богатства.

Подрачјето на селото има висока вредност од аспект на биолошката разновидност, особено поради пасишните екосистеми и околните шумски живеалишта. Најзначајните природни подрачја ги опфаќаат високопланинските пасишта и шумските појаси што се протегаат кон гребенот на Шар Планина, каде што доминираат **букови шуми и алпски ливади**. Овие ресурси се изложени на притисоци предизвикани од промените во користењето на земјиштето, намалувањето на традиционалното управување и потенцијалната деградација на пасишните површини.

Во рамките на планот за реставрација, Вејце е особено значајно за активности поврзани со **одржливо напасување, обновување и унапредување на пасиштата, зачувување на биолошката разновидност, управување со рабните делови на шумите и воспоставување климатски отпорни системи за сточарство**. Пристапот кон реставрацијата треба да биде насочен кон заштита на природните живеалишта, истовремено овозможувајќи одржување на традиционалната економија заснована на сточарството.

Културните активности во Вејце се поврзани со верските прослави, летните собири и враќањето на иселениците во текот на летниот период. Традиционалните манифестации, како што се **Денот на компирот** и **Денот на гравот**, претставуваат можности за поврзување на активностите за реставрација со локалниот идентитет, традицијата на производство на храна и руралниот туризам.

1.3. Бродец

Бродец се наоѓа во високопланинската зона на Шар Планина, во северниот дел на Тетовскиот регион. Селото е сместено на надморска височина од приближно **950–1.050 метри**, со координати околу **42,03° северна географска широчина и 20,86° источна географска должина**. Има околу **730 жители**.

Теренот околу Бродец е ридест и планински, со долини, планински водотеци, обработливи површини, пасишта и шумски екосистеми. Главните активности вклучуваат **сточарство, земјоделство, собирање шумски производи и сезонско вработување**. Во споредба со некои од повисоките села, Бродец има порамномерна комбинација на земјоделски површини, пасишта и шумски ресурси.

Селото има умерена до висока екосистемска вредност поради својата комбинирана **шумско-пасишна структура на пределот**. Карактеристична природна одлика е долината на **Бродечка Река**, со планински водотеци и шумски комплекси кои се спуштаат кон пониските делови на селото. Ова го прави Бродец погоден за интегрирани мерки за реставрација што ги комбинираат **управувањето со водите, зачувувањето на шумите, унапредувањето на пасиштата и развојот на мали локални иницијативи за рурален развој**.

Приоритетните теми за реставрација во Бродец може да вклучуваат **заштита на речните брегови, спречување на ерозијата, обновување на деградираните пасишни површини, одржливо користење на шумските ресурси и заштита на планинските водотеци**. Селото, исто така, има потенцијал за развој на иницијативи засновани на заедницата во областа на **агро-пасторалното производство и туризмот заснован на природата**.

Културниот живот во Бродец е поврзан со традиционалните семејни прослави, верските празници и сезонските собири поврзани со сточарскиот циклус и летните активности во планината. Овие традиции може да придонесат за поголемо учество на локалната заедница во активностите за реставрација и за зачувување на традиционалното локално знаење.

1.4. Шипковица

Шипковица е сместена во подножјето на Шар Планина, северозападно од Тетово, и е поврзана со повисоките планински населби во регионот. Селото се наоѓа на надморска височина од приближно **1.080 метри**, со координати околу **42,05° северна географска широчина и 20,89° источна географска должина**. Тоа е најголемото село од целната група, со околу **1.500 жители**.

Теренот се состои од ридести и планински подрачја, плодни долински зони, пасишта и пошумени падини. Во споредба со останатите целни села, Шипковица има **подиверзифицирана локална економија**. Главните активности вклучуваат земјоделство, сточарство, трговија, градежништво и услуги. Поради својата големина, инфраструктура и локално значење, Шипковица има улога на **услужен и комуникациски центар за околните планински населби**.

Од еколошки аспект, Шипковица претставува преоден предел меѓу земјоделските подрачја и шумските екосистеми. Најпрепознатлив природен елемент е **долината на Шипковичка Река**, заедно со околните пошумени падини што се протегаат кон Шар Планина. Овие подрачја се значајни за **регулирање на водниот режим, контрола на ерозијата, зачувување на биолошката разновидност и одржување на локалните извори на егзистенција**.

Во рамките на планот за реставрација, Шипковица може да има значајна улога како **локален координативен центар**. Приоритетните активности може да вклучуваат **реставрација на речната долина, заштита на шумските падини, унапредување на земјоделските и пасишните практики, контрола на ерозијата, управување со отпадот и поддршка на локалната еколошка едукација**. Поради поголемиот број жители и поразвиените врски со дијаспората, селото може да понуди подобри можности за мобилизирање на локалните чинители и поддршка на пилот-активности.

Шипковица има најразвиен културен живот меѓу петте села. Верските празници, свадбите, локалните фестивали и настаните поддржани од дијаспората претставуваат важен дел од животот на заедницата. Овие општествени структури може да придонесат за **подигнување на свеста, поттикнување на учеството и обезбедување долгорочно одржување на активностите за реставрација**.

1.5. Бозовце

Бозовце е високо-планинско село сместено во западниот дел на регионот на Шар Планина, во близина на границата со Косово. Се наоѓа на надморска височина од приближно **1.350 метри**, со координати околу **42,00° северна географска широчина и 20,78° источна географска должина**. Селото има мало население од околу **170 жители**.

Теренот е изразито планински, со пространи пасишта, планински долини, карпести подрачја, шумски појаси и изобилство од водни ресурси. Главните локални активности вклучуваат **сточарство, пчеларство, користење на планинските пасишта и активности поврзани со туризмот**. Бозовце е едно од најатрактивните села во регионот на Шар Планина поради релативно добро зачуваната природна средина и пристапот до високопланинските предели.

Селото има висока вредност од аспект на заштитата на природата поради добро зачуваните екосистеми и релативно нискиот степен на антропоген притисок. Клучно природно подрачје е пределот кон **Бозовскиот Превој** и високопланинските пасишта долж гребенот на Шар Планина. Овие подрачја опфаќаат речиси недопрени природни предели и се особено погодни за **заштита на природата, одржливо напасување и внимателно планиран екотуризам**.

Приоритетите за реставрација во Бозовце треба да се насочат кон **заштита на високопланинските пасишта, спречување на прекумерното користење на чувствителните подрачја, зачувување на водните ресурси, поддршка на пчеларството и сточарството како извори на егзистенција, како и развој на туристички патеки со низок степен на влијание врз природата**. Поради својата природна атрактивност, Бозовце има значителен потенцијал за развој на туризмот заснован на природата, доколку се унапредат инфраструктурата и управувањето со посетителите.

Бозовце често се нарекува „**македонскиот Шамони**“, бидејќи претставува една од главните почетни точки за планинарски тури кон **Лешница**, една од најживописните дестинации на Шар Планина. Културните активности се поврзани со високопланинското сточарство, верските празници и летните собири на сточарите и семејствата на пасиштата. **Традиционалниот Илирски карневал** претставува значаен културен настан кој може да се поврзе со локалниот идентитет и промоцијата на одржливиот туризам.

2. Цел, опфат и пристап кон планирањето

2.1. Цел на планот

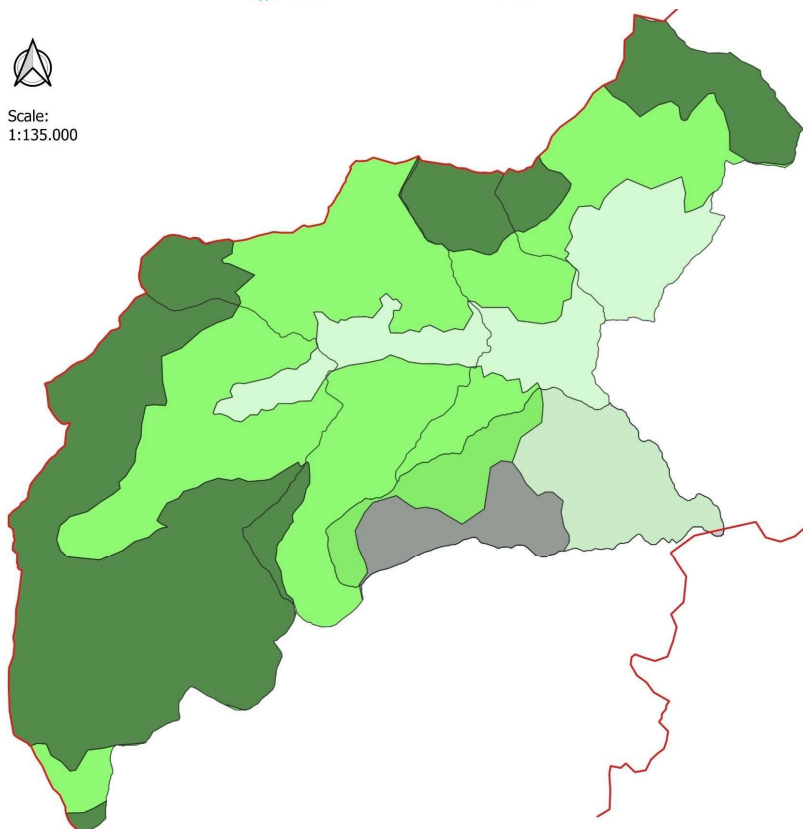
Целта на овој документ е да обезбеди насоки за **координирана обнова на животната средина, одржлив локален развој и управување со пределот отпорно на климатските промени** во избраниот микрорегион на Шар Планина. Документот е наменет да го поддржи процесот на донесување одлуки од страна на **ЦНВП Северна Македонија, Националниот парк „Шар Планина“, Општина Тетово, локалните заедници, граѓанските организации, земјоделците, пчеларите, чинителите во туризмот и донаторите**.

2.2. Опфат на подрачјето на планирање

Целниот микрорегион опфаќа приближно **14.600 хектари** и ги вклучува основните високо-планински населби **Шипковица, Вејце, Вешала, Бродец и Бозовце**. Подрачјето претставува **преоден предел** меѓу високопланинските природни зони, шумите, пасиштата, водотеците и економските зони поврзани со селските населби.

Scale:
1:135.000

Микрорегионот „5В“ на Шар Планина

2.3. Методологија на планирањето

Планот се темели на **инклузивен, партиципативен и практично ориентиран пристап кон планирањето**, заснован на методологијата **4 Returns**. Во процесот се користени **мапирање на чинителите, три структурирани работилници, дијагностички прашалници, партиципативно мапирање и Рамката 4 Returns**. Процесот е осмислен така што овозможува премин **од дијагностика кон заедничка визија, а потоа од визија кон конкретни иницијативи** кои може да се реализираат преку институционална поддршка, проекти финансирани од донатори и активности на локално ниво.

1. **Дефинирање на границите и клучните карактеристики на микрорегионот.**
2. **Мапирање на чинителите и воспоставување работна група за партнерство во пределот.**
3. **Спроведување партиципативна дијагностика во однос на природните, социјалните, финансиските и инспиративните придобивки (4 Returns).**
4. **Дефинирање заедничка визија за период од 10 години и просторна стратегија преку Моделот на 3 зони.**
5. **Утврдување приоритет на практичните иницијативи и нивно преточување во акциски план и рамка за мониторинг.**

2.4 Резиме на партиципативниот процес

Чекор во процесот	Главен придонес кон овој план
Прва работилница – 6 мај 2026 година	Вовед во Рамката 4 Returns и спроведување на дијагностички прашалници во однос на природните, социјалните, финансиските и инспиративните придобивки.

Чекор во процесот	Главен придонес кон овој план
Втора работилница – 21 мај 2026 година	Дефинирање на заедничка визија за период од 10 години , идентификување потенцијални иницијативи и користење на партиципативно мапирање за структурирање на Природната, Комбинираната и Економската зона .
Трета работилница – 4 јуни 2026 година	Примена на Картата за оценување според 5-те елементи (5 Elements Scorecard) за проценка на процесот на управување со пределот, идентификување на оперативните недостатоци и утврдување на приоритетните следни чекори за интегрирано управување .

2.5 Рамка „4 Returns“

Придобивка	Значење за овој план
Придобивка од инспирација	Поттикнување на мотивацијата, локалниот идентитет, културната гордост и заедничкото чувство со цел реставрација на пределот.
Придобивка за природата	Обнова на екосистемите, биолошката разновидност, стабилноста на почвата, регулирањето на водите и отпорноста кон климатските промени.
Придобивка од социјалниот капитал	Зајакнување на довербата, соработката, знаењата и вештините, вклученоста на младите и капацитетите на локалната заедница.
Придобивка од приходите	Развивање на одржливи извори на егзистенција, зелени бизниси и локални синџири на вредност поврзани со обновените предели.

3. Основни карактеристики на пределот и контекст на развојот

3.1 Природни и географски карактеристики

Шар Планина е висока планинска масивна целина што се протега во северозападниот дел на Северна Македонија и во јужниот дел на Косово. Подрачјето се одликува со шуми, пасишта, глацијални езера, водотеци, разновидни геоморфолошки форми и висока вредност од аспект на биолошката разновидност. Македонскиот дел од масивот зафаќа површина од приближно 840,2 km², при што Титов Врв достигнува надморска височина од 2.748 метри.

Пилот-зоната е ограничена со високопланински гребени и била долж горните граници, додека длабоките речни долини и поројните корита ги обликуваат страничните граници. На тој начин се создава значајна еколошка тампон-зона и преодна област меѓу строго заштитените високопланински подрачја и пониските земјоделски предели.

3.2 Климатски карактеристики

Изразениот висински градиент создава разновидни климатски услови. Во пониските подрачја, на надморска височина од околу 900–1.200 m, преовладуваат влијанија од преодна континентална клима, додека подрачјата над 1.700 m се карактеризираат со алпски климатски услови, со пониски температури, долги зими и пократки лета. Оваа климатска разновидност придонесува за богатството на екосистемите, но истовремено ја зголемува ранливоста на подрачјето на климатските варијации, екстремните врнежи, сушиот стрес, намалената земјоделска продуктивност и промените во динамиката на пасиштата.

3.3 Демографски и општествен контекст

Постојаното население во петте клучни планински населени места се проценува на 3.587 жители. Најголема заедница е Шипковица со 1.540 жители, по што следуваат Вејце со 848, Бродец со 734, Вешала со 291 и Бозовце со 174 жители. Структурата и големината на населените места имаат директно влијание врз достапноста на работната сила, мобилизацијата на локалната заедница, обезбедувањето услуги и капацитетот за одржување на активностите поврзани со обновување на пределот и локалниот развој.

3.4 Социо-економски карактеристики

Локалните средства за егзистенција се поврзани со **сточарството, традиционалното производство на планинско сирење и месни производи, пчеларството, земјоделството од мал обем, недрвните шумски производи, локалната храна и развојот на екотуризмот**. Овие активности претставуваат значајна основа за одржлив локален развој, но потребни се нивна модернизација, подобар пристап до пазарите, брендирање на производите, воведување и унапредување на стандардите за квалитет, како и мерки за заштита од загуби предизвикани од климатските промени и дивниот свет.

3.5 Инфраструктура и пристапност

Физичката поврзаност претставува еден од клучните предуслови за спроведување на планот. Пристапот до населените места зависи од локалните, кривулести патишта што водат од Тетово. Ранливоста на патната инфраструктура има директно влијание врз пчеларите, сточарите, производителите на млечни производи, туристичките оператори и локалното население. Редовниот сезонски јавен превоз и побезбедните пристапни патишта се од особено значење како за социјалната инклузија, така и за економскиот развој на подрачјето.

4. Партнерство со засегнатите страни и управување

Стратегијата за обновување на пределот треба да биде **заеднички креирана и спроведувана од страна на чинителите кои живеат во пределот, управуваат со него и зависат од неговите ресурси**. Работната група треба да остане главна партиципативна платформа за планирање, координација, избор на проекти, следење и размена на искуства и научени лекции.

Група на засегнати страни	Клучна улога
Локални заедници и корисници на природните ресурси	Сточари, традиционални овчари, пчелари, земјоделци, сопственици на земјоделско земјиште, собирачи на диворастечки производи и локални жители.
Управување со заштитеното подрачје и локалното управување	Јавната установа Национален парк „Шар Планина“ и Општина Тетово.
Приватен сектор и економски чинители	Локални оператори во екотуризмот, туристички водичи, планинарски клубови, сместувачки капацитети, ресторани, производители на храна и мали бизниси.
Граѓанско општество и технички експерти	Локални и меѓународни невладини организации, организации за заштита на животната средина, планинарски здруженија, технички експерти и фасилитатори поддржани од донатори.

4.1 Предложена структура за спроведување

Тело/ механизам	Главни функции
Работна група за обновување на пределот	Координирање на стратешкиот план, разгледување на приоритетите, одобрување на годишните акциски планови, следење на напредокот и поддршка на комуникацијата со локалната заедница.
Технички тим за обновување	Подготовка на технички проекти за пошумување, контрола на ерозијата, обнова на речните корита, биолошката разновидност и мерките за отпорност на климатските промени.
Група за локален економски развој	Поддршка на зелени синџири на вредност, туристички производи, локална храна, пчеларство, преработка на недрвни шумски производи и поврзување со пазарите.
Мрежа за грижа и управување со пределот во заедницата	Мобилизирање на младите, локалните села, невладините организации и волонтерите за активности за чистење, подигнување на јавната свест, мониторинг и организирање културни настани.

5. Закани, притисоци и стратешки импликации

Дополнителните закани предвидени за интегрирање се консолидирани подолу и се поврзани со стратешките импликации за планот. Овие закани се меѓусебно поврзани: **демографското иселување ги намалува локалните капацитети, слабите пазари ги намалуваат стимулациите за одржливи егзистенцијални активности, додека климатските промени и деградацијата на животната средина ја зголемуваат ранливоста и на екосистемите и на локалните заедници.**

Закана / притисок	Опис	Приоритет	Стратешки одговор
Демографско иселување и стареење на заедниците	Континуираната миграција и иселувањето на младите предизвикуваат депопулација, стареење на населението и недостиг од човечки ресурси за локален развој и одржување.	Висок	Ангажирање на младите, локално вработување, обуки, сезонски можности за работа и проекти управувани на локално ниво.
Слаби локални пазари и ограничени можности за приходи	Ниските приходи, слабите пазари и ограничените инвестиции го намалуваат интересот за традиционалните активности за генерирање приходи, вклучително и недрвните шумски производи.	Висок	Зелени синџири на вредности, локално брендирање, центри за преработка, мали млекарници, модернизација на пчеларството и подобар пристап до пазари.
Недоволна туристичка инфраструктура и промоција	Недостигот од сместувачки капацитети, туристички вештини и промотивни активности го ограничува валоризирањето на природното и културното наследство.	Висок	Патеки со низок степен на влијание врз животната средина, сместување во домаќинства, обновување на овчарски колиби, туристички информативни содржини, брендирање и обука на туристички водичи.
Влијанија од климатските промени	Намалената земјоделска продуктивност, опаѓањето на приносите од мед и зголемената ранливост на екосистемите и руралните средства за егзистенција претставуваат значаен ризик.	High	Климатски отпорни земјоделски култури, адаптација на пчеларството, заштита на водните ресурси и почвата, диверзификација на приходите и мониторинг.
Ерозија на почвата, поројни поплави и деградација на земјиштето	Планинските падини, деградираниот подрачја и речните корита се соочуваат со зголемена нестабилност на животната средина, што ја загрозува инфраструктурата и земјоделското земјиште.	Многу - високо	Биоинженеринг, пошумување, обновување на речните корита, контурно агрошумарство и управување со сливните подрачја.
Ризик од шумски пожари	Зголемениот ризик од пожари може да предизвика големи штети врз шумските екосистеми, биодиверзитетот и локалните средства за егзистенција.	Високо	Превенција од пожари, управување со горивниот материјал, подигнување на јавната свест, системи за рано предупредување, патролирање и координирани протоколи за реакција.
Незаконска сеча и неодржливо користење на шумите	Неодржливото искористување на шумските ресурси ја деградира шумската средина, го нарушува биодиверзитетот и ги ослабува екосистемските услуги.	Високо	Управување и грижа за шумите од страна на локалните заедници, координација со надлежните институции за спроведување на законските мерки, одржливи правила за користење на недрвните шумски производи и мониторинг.
Незаконско депонирање отпад и загадување	Незаконското фрлање отпад негативно влијае врз почвата, водата, јавното здравје, визуелниот изглед на пределот и туристичкиот потенцијал.	Високо	Поставување садови за отпад, акции за чистење, воспоставување системи за собирање отпад и еколошка едукација.

Закана / притисок	Опис	Приоритет	Стратешки одговор
Конфликт човек–диви животни	Мечките, дивите свињи и други видови диви животни предизвикуваат штети врз земјоделските култури и пчеларството и влијаат врз безбедноста на руралното население.	Средно-висок	Заштитни огради, заштита на пчеларниците, механизми за компензација и реакција и подигнување на јавната свест.
Губење на биодиверзитетот и автохтоните видови	Лековитите и ароматичните растенија, малините, костените, планинскиот чај и локалните сорти се изложени на зголемен притисок.	Високо	Обнова на живеалиштата, одржливо собирање, размножување, агрошумарство и зачувување на локалното семенско и растително богатство.
Губење на традиционалното културно наследство	Традиционалните занаети, фестивалите и локалните настани, како што се Денот на компирот и Илирскиот карневал, постепено исчезнуваат.	Средно-висок	Етномузеј, поддршка на фестивали, културен туризам, обуки за традиционални занаети и вклучување на младите.

5.1 Поврзаност помеѓу заканите и активностите

Група на закани	Логика на дејствување
Миграција и слаби локални пазари	Креирање платени локални ангажмани во проекти за обновување; поддршка на мали млекарници, модернизација на пчеларството, преработка на недрвни шумски производи, агротуризам и туристички/културни активности насочени кон младите.
Климатски промени, ерозија, поплави и деградација на земјиштето	Давање приоритет на пошумувањето, биоинженеринг на почвата, стабилизација на речните корита, контурно агрошумарство и климатски отпорни земјоделски култури.
Шумски пожари, незаконска сеча и загуба на биодиверзитетот	Зајакнување на мониторингот од страна на локалните заедници, превенција од пожари, воспоставување правила за одржливо користење на природните ресурси, обновување на насадите со костен и одгледување автохтони растителни видови.
Незаконско депонирање отпад и загадување	Воспоставување пунктови со садови за отпад, организирање акции за чистење на селата, кампањи за подигнување на јавната свест и јасно дефинирање на локалните одговорности за одржување.
Конфликт човек–диви животни	Поставување заштитни огради, поддршка на пчеларите со современа опрема за пчеларници и воспоставување систем за мониторинг на случаите на причинета штета.
Намалување на културното наследство и слаб туризам	Обнова на објектите и локалитетите од културното наследство, уредување и формализирање на патеките, зајакнување на локалните фестивали, промоција на традиционалните занаети и креирање интегрирана туристичка приказна.

6. Визија, очекувани резултати и стратешки цели

6.1 Изјава за визијата

Да се **трансформира микро-регионот на Шар Планина во отпорен и просперитетен предел**, во кој недопрената биолошка разновидност, богатата геоморфологија и виталните водни екосистеми се зачувуваат во хармонија со активните и просперитетни локални заедници.

6.2 Резултати за период од десет години

- **Обновени и подобро управувани шумски, пасишни, речни и земјоделски предели**, со што се намалуваат ризиците од ерозија, поплави и климатски промени.
- **Подобрена биолошка разновидност и заштита на автохтоните видови**, лековитите растенија и традиционалните земјоделски сорти.
- **Поотпорни локални средства за егзистенција**, засновани на одржливо земјоделство, пчеларство, производство на млечни производи, недрвни шумски производи, екотуризам и културно наследство.

- **Зајакната локална соработка, учество на младите и капацитетите на заедниците** за одржување на постигнатите резултати од обновувањето.
- **Препознатлив идентитет на микро-регионот на Шар Планина**, кој ги поврзува природата, културата, локалните производи и одговорниот туризам.

6.3 Стратешки цели

Код	Стратешка цел	Главни опфатени закани	Очекуван резултат
SO1	Обнова на екосистемите и биолошката разновидност	Ерозија, загуба на биолошката разновидност, незаконска сеча, деградација на земјиштето и загуба на автохтони видови	Обновени шуми, пасишта, речни крајбрежја, костенови насади и приоритетни растителни видови.
SO2	Зголемување на отпорноста на климатските промени и природните непогоди	Климатски промени, поројни поплави, деградација на земјиштето и ризик од пожари	Намален ризик за населените места, земјоделското земјиште, водотеците и инфраструктурата.
SO3	Зајакнување на одржливите средства за егзистенција и зелените синџири на вредности	Слаби пазари, миграција, намалени приходи и опаѓање на традиционалните активности	Зголемен потенцијал за генерирање локални приходи од производство на млечни производи, мед, недрвни шумски производи, земјоделски култури, лековити и ароматични растенија и агротуризам.
SO4	Развој на туризам со низок степен на влијание врз животната средина и зачувување на културното наследство	Недоволна туристичка инфраструктура, слаба промоција и загуба на културното наследство	Обележани патеки, подобрени капацитети за посетители, настани поврзани со културното наследство и посилна локална туристичка понуда.
SO5	Подобрување на контролата на загадувањето и грижата за животната средина	Незаконско депонирање отпад и влијанија врз јавното здравје и пределот	Почисти села, намалено незаконско депонирање отпад и зголемена свест кај локалните заедници.
SO6	Зајакнување на управувањето, ангажирањето на младите и мониторингот	Недостиг од човечки ресурси, слаба координација и ризици поврзани со одржувањето	Функционално партнерство, обучени чинители, мониторинг заснован на релевантни податоци и адаптивно управување.

7. Просторна стратегија и логика на управување со 3 зони

Планот го применува **Моделот на 3 зони** за да определи каде и на кој начин треба да се спроведуваат различните активности. Логиката на зонирањето обезбедува **заштитата, активностите за егзистенција со низок степен на влијание врз животната средина и економската инфраструктура** да бидат поставени во најсоодветните делови од пределот.

Зона	Просторен фокус	Насоки за управување
Природна зона	Густи шумски подрачја над Бродец, Бозовце, Вешала, Вејце и Шипковица; чувствителни сливни подрачја; стрмни падини; зони подложни на ерозија; чувствителни живеалишта.	Строга заштита, потпомогната природна регенерација, пошумување, превенција од пожари, мониторинг, стабилизација на речните корита и контрола на ерозијата.
Комбинирана зона	Традиционални пасишта и правци за сезонска испаша, пасишта со значајна флористичка вредност, подрачја со пчеларници, земјоделски тераси, подрачја за собирање недрвни шумски производи и агроеколошки земјишта.	Одржливо пасење, агрошумарство, климатски отпорни земјоделски култури, контролирано собирање, поддршка на пчеларството, земјоделски практики усогласени со зачувувањето на живеалиштата и развој на локални производи.

Зона	Просторен фокус	Насоки за управување
Економска зона	Центри на населените места, пристапни патишта, постојни инфраструктурни јадра, туристички правци, куќи за гости, овчарски колиби, локални бизниси и пунктови за услуги за посетители.	Еко-туристички услуги, мали млекоарници, преработка на недрвни шумски производи, туристички информативни услуги, културни настани, управување со отпад и развој на локалните пазари.

8. Стратешки акциски план

Акцискиот план е структуриран во **шест области на дејствување**. Секоја активност е поврзана со профилот на заканите и со логиката на **4-те поврати (4 Returns)**. Временските категории се индикативни и треба да се потврдат преку годишното планирање на активностите: **краткорочно (0–12 месеци), среднорочно (1–3 години) и долгорочно (3–10 години)**.

Област на дејствување 1: Обнова на екосистемите, биолошката разновидност и заштита на шумите

Код	Активност	Носител / партнери	Временска рамка	Резултати / индикатори
A1.1	Попушување на деградираните падини во горните сливни подрачја над Бродец со автохтони видови дрвја и длабококоренести грмушки.	НП Шар Планина, ЦНВП, локални заедници, НВО	Краткорочно–среднорочно	Површина (ha) обновена; стапка на преживување на садниците; докази за намалување на ерозијата.
A1.2	Примена на биоинженеринг на почвата и заштитно попушување над Бозовце за стабилизирање на падините подложни на ерозија.	Технички тим за обнова, НП Шар Планина, Општина	Краткорочно–среднорочно	Завршени локации со примена на биоинженеринг; намалена видлива ерозија; фото-мониторинг.
A1.3	Обнова на деградирани делови од речните корита со примена на решенија засновани на природата, каскадни прегради, крајречна вегетација и стабилизација на речните брегови.	Општина, НП Шар Планина, ЦНВП, експерти за води/намалување на ризикот од катастрофи	Среднорочно	Метри стабилизирани речно корито; намален број критични точки со ризик од поплави.

Код	Активност	Носител / партнери	Временска рамка	Резултати / индикатори
A1.4	Дијагностицирање, третирање и повторно засадување на костеновите дрвја; поддршка за отпорни садници и мониторинг на болестите.	НП Шар Планина, шумарски експерти, локални сопственици на земјиште	Краткорочно–среднорочно	Број на третирани дрвја; засадени садници; извештаи од мониторингот на болестите.
A1.5	Заштита и размножување на автохтоните видови и лековитите и ароматичните растенија, како што се планинскиот чај, малините и локалните сорти.	Земјоделци, НВО, технички експерти	Среднорочно	Воспоставени насади/парцели со приоритетни видови; вклучени земјоделци; насоки за одржливо собирање.
A1.6	Воспоставување протокол за превенција од шумски пожари и брза реакција во шумските и пасишните подрачја со висок ризик.	НП Шар Планина, Општина, противпожарни служби, локални заедници	Краткорочно	Карта на ризик од пожари; реализирани активности за подигнување на свеста; одобрени контакти и протокол за реакција.
A1.7	Зајакнување на мониторингот од страна на локалните заедници за спречување на незаконска сеча и неодржливо користење на шумите.	НП Шар Планина, локални чувари на природата, НВО	Краткорочно–среднорочно	Евиденција на патроли/инциденти; пријавени случаи; активна група на локални чувари на природата.

Област на дејствување 2: Климатски отпорно земјоделство, пасишта и пчеларство

Код	Активност	Носител / партнер	Временска рамка	Резултати / индикатори
A2.1	Управување со ширењето на инвазивната смрека на субалпските пасишта преку селективна еколошка обнова.	Сточари, НП Шар Планина, технички експерти	Среднорочно	Обновена површина на пасишта (ha); планови за испаша; број на корисници од сточарскиот сектор.
A2.2	Обнова на деградираното земјоделско земјиште со покривни култури, традиционални зеленчукови култури, автохтони овошни видови и планински чај.	Земјоделци, НВО, ЦНВП	Краткорочно–среднорочно	Обновени земјоделски парцели; одржана почвена покривка; обучени земјоделци.
A2.3	Воведување контурно агрошумарство со одгледување ореви и малини за стабилизирање на почвата и производство на земјоделски култури со висока додадена вредност.	Земјоделци, земјоделски советници, НВО	Среднорочно	Засадени садници од орев и малина; воспоставени контурни редови.
A2.4	Проширување на одгледувањето на климатски отпорниот бел грав од Шипковица и традиционалното здружено одгледување на повеќе култури со планински чај.	Земјоделци, локални бизниси, НВО	Краткорочно–среднорочно	Број на вклучени земјоделци; пилот-производи со локален бренд; обезбеден семенски и растителен материјал.
A2.5	Заштита на пчеларниците од мечки и други диви животни преку специјализирани заштитни огради и подобар избор на нивната локација.	Пчелари, здруженија, ЦНВП/донатори	Среднорочно	Инсталирана опрема; обучени пчелари; следење на производството на мед и други пчелни производи.

Код	Активност	Носител / партнер	Временска рамка	Резултати / индикатори
A2.6	Модернизација на 2–3 модел-пчеларници со подобрени кошници, центрифуги за вадење мед, садови за зреење на медот и собирачи на полен.	Пчелари, здруженија, ЦНВП/донатори	Среднорочно	Инсталирана опрема; обучени пчелари; следење на производството на мед и други пчелни производи.

Област на дејствување 3: Зелени средства за егзистенција и локални синџири на вредности

Код	Активност	Носител / партнер	Временска рамка	Резултати / индикатори
A3.1	Изградба на 3–4 мали локални млекарници во заедницата, опремени со хигиенска технологија за преработка на шарско сирење и други млечни производи.	Сточари, локални бизниси, надлежни органи за безбедност на храната	Среднорочно	Воспоставени мали млекарници; сертифицирани производители; продадени производи.
A3.2	Воспоставување центар за собирање, селекција и одржлива преработка на диви шумски производи и лековити растенија.	Локални бизниси, НВО, земјоделци/собирачи, НП Шар Планина	Среднорочно–долгорочно	Функционален центар; воспоставени правила за собирање; договори со купувачи/пазари.
A3.3	Развој на козметички производи за апитерапија и пчелни производи со додадена вредност како одговор на намалувањето на приносите од мед.	Пчелари, групи на жени/млади, НВО, обучувачи за развој на пазарот	Среднорочно	Развиени прототипи на производи; реализирани обуки; воспоставени продажни канали.
A3.4	Поддршка на локалното брендирање, пакувањето, дигиталната промоција и идентитетот „Партнери на Шар“ за зелени производи.	ЦНВП, НП Шар Планина, Општина, бизниси	Краткорочно–среднорочно	Воспоставен бренд-идентитет; производители кои ја користат ознаката; промотивни материјали.
A3.5	Креирање локални пазарни настани и можности за продажба поврзани со фестивали, денови на патеките и туристички посети.	Општина, НВО, производители, туристички чинители	Краткорочно–среднорочно	Одржани настани; изложувачи; податоци за продажбата и бројот на посетители.

Област на дејствување 3: Зелени средства за егзистенција и локални синџири на вредности

Код	Активност	Носител/ партнери	Временска рамка	Резултати/ индикатори
A4.1	Проектирање, расчистување и обележување на пешачки патеки со низок степен на влијание врз животната средина, како што се патеките до Црвената Пештера, Бродечките Водопади и патеката до Станет.	Планинарски клубови, водичи, НП Шар Планина, НВО	Краткорочно–среднорочно	Обележани километри патеки; поставена безбедносна опрема; изработени карти и поставена патна сигнализација.

Код	Активност	Носител/ партнери	Временска рамка	Резултати/ индикатори
A4.2	Еколошки одржлива реконструкција на традиционалните овчарски колиби во сместувачки капацитети за посетители и кујни за презентација на традиционалната храна.	Локални бизниси, семејства, туристички експерти, донатори	Среднорочно	Обновени овчарски колиби; број на кревети/капацитет за посетители; понудени локални гастрономски искуства.
A4.3	Развој на Вејце како туристичка дестинација преку поддршка на угостителството, инсталирање соларни системи, зголемување на сместувачките капацитети и промоција.	Локални бизниси, НВО, Општина	Среднорочно	Подобри капацитети; изработена маркетинг-стратегичка; следење на бројот на посетители и ноќевања.
A4.4	Обнова на старото училиште во Бозовце и негово пренаменување во Туристички информативен центар и Регионален етномузеј.	Општина, локална НВО, чинители од областа на културата, донатори	Среднорочно–долгорочно	Обновен објект; поставена изложба; воспоставен систем за евиденција на посетители.
A4.5	Поддршка на културните настани и локалниот идентитет: Денот на компирот, Илирскиот карневал, работилници за изработка на кифли и промоција на традиционалната музика.	НВО, организатори на културни настани, занаетии, училишта/млади	Краткорочно–среднорочно	Одржани настани; број на учесници; промовирани традиционални занаети и производи.
A4.6	Разгледување на можноста за сезонски јавен превоз од Тетово до Шипковица–Вешала–Бозовце со цел подобрување на пристапноста за жителите и посетителите.	Општина, превозници, локални заедници	Среднорочно	Изработена анализа на изводливоста; предлог-рута; пилот-услуга доколку биде одобрена.

Област на дејствување 5: Управување со отпад, контрола на загадувањето и грижа на заедницата

Код	Активност	Носител/ партнери	Временска рамка	Резултати/ индикатори
A5.1	Поставување садови за отпад на стратешки локации и утврдување на одговорностите за нивно одржување и празнење.	Општина, локални НВО, локални заедници, партнери	Краткорочно	Поставени садови за отпад; утврден распоред за собирање; определен носител на одговорност за одржување.
A5.2	Чистење на сите диви депонии во петте села преку координирани еколошки акции.	НВО, планинарски клубови, младински групи, Општина	Краткорочно	Исчистени диви депонии; отстранет отпад; документирана состојбата пред и по акциите.
A5.3	Спроведување кампањи за подигнување на еколошката свест за правилно	Училишта, НВО, НП Шар Планина, Општина	Краткорочно – среднорочно	Реализирани настани; број на учесници; резултати од анкети за нивото на свест.

Област на дејствување 6: Управување, капацитети, учење и финансирање

Код	Активност	Носител/ Партнери	Временска / рамка	Резултати / Индикатори
A6.1	Формализирање на Работната група за пределот со јасно дефинирано членство, распоред на состаноци и процес на донесување одлуки.	ЦНВП, НП Шар Планина, Општина, претставници на локалните заедници	Краткорочно	Усвоени правила за работа; записници од состаноците; евидентирани и следени донесените одлуки.
A6.2	Подготовка на годишни акциски планови со утврден редослед на приоритетните активности по село и зона, потребни дозволи, буџет и одговорен чинител.	Работна група, технички тимови	Краткорочно и годишно	Одобрен годишен акциски план; листа на приоритети; календар за спроведување.
A6.3	Објавување локален повик за поднесување предлог-проекти за НВО, земјоделци, локални бизниси и иницијативи на заедницата, усогласени со овој план.	ЦНВП/донатори, Работна група	Краткорочно	Објавен повик; избрани проекти; потпишани договори за грантови.
A6.4	Обука на локалните чинители за одржување на активностите за обнова, квалитет на туристичките услуги, одржливо собирање, маркетинг и мониторинг.	ЦНВП, експерти, НВО, НП Шар Планина	Краткорочно-среднорочно	Обучени учесници; издадени сертификати; примена на стекнатото знаење по обуката.
A6.5	Воспоставување системи за мониторинг, известување и учење со користење на индикатори од пристапот „4 поврати“ и повратни информации од локалните заедници.	Работна група, ЦНВП, НП Шар Планина	Краткорочно и континуирано	Извештаи од мониторингот; теренски посети; интегрирани научени лекции и искуства.

9. Аранжмани за спроведување

Спроведувањето треба да се одвива фазно и адаптивно. Во почетната фаза, приоритет треба да им се даде на мерките со низок ризик и висок степен на оправданост, за кои постои силна поддршка од локалната заедница и кои носат јасни придобивки за животната средина, додека поголемите инфраструктурни инвестиции и инвестициите во синџирите на вредности треба да се реализираат откако ќе бидат потврдени техничкиот дизајн, потребните дозволи, кофинансирањето и одговорноста за оперативното управување.

Фаза	Временска рамка	Главен Фокус
Фаза 1: Мобилизација и подготвеност	0–6 месеци	Потврдување на Работната група, валидација на приоритетите за дејствување, подготовка на годишниот акциски план, идентификување на потребните дозволи, започнување брзи акции со непосредни резултати, како и активности за подигнување на свеста и превенција од пожари.
Фаза 2: Почетна имплементација	6–24 месеци	Спроведување на активности за шумување, пилот-активности за биоинженеринг, заштита на пчеларниците, мерки за управување со отпадот, обележување на патеките, обуки и реализација на избрани грантови.
Фаза 3: Проширување на синџирите на вредности и инфраструктурата	2–5 години	Развој на мали локални млекарници, центар за недрвни шумски производи и лековити растенија, туристички капацитети, етномузеј, обнова на овчарски колиби и воспоставување локални пазарни системи.
Фаза 4: Консолидација и репликација	5–10 години	Евалуација на резултатите, одржување на обновените подрачја, проширување на успешните деловни модели, продлабочување на управувањето и примена на стекнатите искуства во пошироките подрачја на Шар Планина.

9.1 Улоги и одговорности

Актер	Индикативни одговорности
ЦНВП Северна Македонија	Олеснување и координација на процесите, техничка поддршка, координација на шемата за грантови, комуникација со донаторите, градење на капацитетите и усогласување со пристапот „4 поврати“.
Јавна установа Национален парк Шар Планина	Правила за заштита, управување со живеалиштата, мониторинг на биолошката разновидност, насоки во врска со издавањето дозволи и координација на спроведувањето на мерките.
Општина Тетово	Локална инфраструктура, управување со отпадот, координација на транспортот, јавни услуги, локален развој и мобилизација на локалните заедници.
Локални заедници и корисници на природните ресурси	Спроведување на активности, одржување, мониторинг, грижа за природата и пределот, примена на традиционалните знаења и развој на локалното претприемништво.
Организации на граѓанското општество и планинарски клубови	Еколошки акции, едукација, развој и одржување на патеки, активности поврзани со културното наследство, мониторинг и мобилизација на волонтери.
Приватен сектор / локални бизниси	Инвестиции, обезбедување услуги, развој на синџирите на вредности, примена на стандарди за квалитет, отворање работни места и пристап до пазари.
Донатори и технички партнери	Кофинансирање, експертска поддршка, опрема, обуки, студии за изводливост и обезбедување на квалитетот.

9.2 Годишен акциски план и оперативен календар

Статус

Да се финализира од страна на Работната група за пределот откако ќе бидат потврдени приоритетите, одговорните чинители, потребните дозволи и сезонските услови.

10. Рамка за финансирање и инвестиции

Оригинаалното портфолио на иницијативи содржи индикативни износи на инвестиции за голем број од предложените активности. Овие износи треба да се третираат како прелиминарни проценки за планирање и дополнително да се прецизираат преку техничко проектирање, проценка на пазарот, планирање на набавките и разговори за кофинансирање.

Инвестициска област	Видови активности	Статус на буџетот
Обнова на екосистемите и намалување на ризиците	Пошумување, обнова на пасиштата, биоинженеринг на почвата, стабилизација на речните корита, обнова на костеновите насади, обнова на автохтоните растителни видови.	Неколку мали и средни инвестиции, како и една поголема проценета инвестиција за обнова на речно корито во износ од 150.000–250.000 евра , која треба да биде покриена од надлежните јавни институции или друг донатор.
Земјоделство, пчеларство и синџири на вредности	Агрошумарство, одгледување планински чај и бел грав, заштита на пчеларници, модернизација на пчеларници, козметички производи за апитерапија, мали млекарници, центар за недрвни шумски производи и лековити растенија.	Индикативните трошоци се движат од 4.000 до 50.000 евра , во зависност од обемот и потребната опрема.
Туризам и културно наследство	Патеки, овчарски колиби, развој на туризмот во Вејце, етномузеј, фестивали, промоција на кифтељи, проценка на изводливоста на јавниот превоз.	Индикативните инвестиции се движат од 3.000–5.000 евра по настан до 40.000 евра за етномузејот ; трошоците за транспорт сè уште не се утврдени.
Управување со отпад и контрола на загадувањето	Садови за отпад, акции за чистење, активности за подигнување на свеста и воспоставување системи за собирање на отпадот.	Индикативните трошоци вклучуваат 10.000 евра за садови и управување со отпадот и до 10.000 евра за акции за чистење .
Управување и градење капацитети	Работна група, обуки, мониторинг, комуникација, брендирање и управување со повици за поднесување предлог-проекти.	Да се утврди во рамките на буџетот за управување со проектот/грантовите.

11. Мониторинг, евалуација и учење

Мониторингот треба да комбинира теренски посети, фотографска документација, еколошки проценки, консултации со засегнатите страни, финансиски евиденции и повратни информации од локалните заедници. Резултатите треба да се разгледуваат најмалку на секои шест месеци во текот на почетната фаза на спроведување, а по истекот на првите две години – еднаш годишно.

Димензија на мониторингот	Што се следи	Примери на индикатори / средства за верификација
Повраток на инспирација	Мотивација на локалната заедница, културен идентитет и учество	Одобрен визуелен идентитет; број на едукативни/културни настани; број на учесници на Денот на компирот, Денот на гравот, Илирскиот карневал или на работилници за традиционални занаети; резултати од анкети за нивото на свест.

Димензија на мониторингот	Што се следи	Примери на индикатори / средства за верификација
Поврат на социјалниот капитал	Соработка, вештини и локални капацитети	Број на вклучени институции; состаноци со засегнатите страни; број на обучени лица; вклучени млади/локални жители; функционална Работна група.
Поврат на природата	Обнова на екосистемите, биолошката разновидност и намалување на ризиците за животната средина	Засадени садници; стапка на преживување; обновена површина (ha); намалување на ерозијата; должина на обновени речни корита; третирани костенови дрвја; заштитени пчеларници; отстранети диви депонии; воспоставени мерки за превенција од пожари.
Поврат на приходите	Одржливи средства за егзистенција и локални економски придобивки	Нови или унапредени локални бизниси; воспоставени мали млекарници/пчеларници/центар за недрвни шумски производи и лековити растенија; подобрени туристички услуги; пласирани локални производи; број на лица кои имаат корист од обновените екосистемски услуги.

11.1 Циклус на разгледување и учење

1. Собирање податоци преку теренски мониторинг, извештаи за спроведените активности, фотографии, листи на присутни, евиденции од производителите и повратни информации од локалните заедници.
2. Континуирано разгледување на напредокот со Работната група за пределот.
3. Идентификување на пречките, потребите за одржување и научените лекции.
4. Прилагодување на годишните акциски планови, техничките решенија и критериумите за доделување грантови врз основа на достапните докази и наодите од мониторингот.
5. Документирање на успешните модели со цел нивна примена и проширување во други подрачја на Шар Планина или на други релевантни локации.

11.2 Почетни податоци

Следните почетни податоци за микро-регионот беа собрани преку партиципативни консултации со жителите кои учествуваа на четири работилници во рамките на пристапот „4 поврати“. Податоците ги одразуваат локалните знаења, перспективите на заедницата и клучните социо-економски и еколошки карактеристики на подрачјето.

Вејце

Вејце има приближно **850 жители**. Земјоделството, сточарството и руралниот туризам се главните економски активности. Со пчеларство се занимаваат **7 домаќинства**, околу **30 домаќинства** одгледуваат компири и грав, а **3 домаќинства** одгледуваат овци и произведуваат млечни производи. Во селото има **2 ресторани и 2 сместувачки капацитети**, со приближно **10 легла по објект**.

Вешала

Вешала има приближно **200 жители**. Локалната економија главно се заснова на земјоделство и сточарство. Со пчеларство се занимаваат **8 домаќинства**, додека **30 домаќинства** одгледуваат компири и грав. Со сточарство се занимаваат **7 домаќинства – 3 одгледуваат овци, а 4 одгледуваат говеда**. Идентификувани се **3 локации за незаконско одлагање отпад**, а во последните години се регистрирани и неколку шумски пожари, иако засегнатата површина не е официјално проценета. Не се идентификувани други позначајни локални бизниси.

Во текот на летниот период, избувнал шумски пожар кој зафатил приближно **2 хектари шумска површина** во близина на локалитетот познат како **Guri i Gjatë**, во околината на **Река Бачила**. Пожарот предизвикал согорување на шумската вегетација и придонел кон локална деградација на животната средина во подрачјето.

Шипковица

Шипковица е најголемото село во микро-регионот, со приближно **1.500 жители**. Земјоделството, сточарството, туризмот и иницијативите на заедницата се главните економски активности. Со пчеларство се занимаваат **5 домаќинства**, околу **30 домаќинства** одгледуваат компири и грав, а **7 домаќинства** се занимаваат со сточарство – **3 одгледуваат говеда**, а **4 одгледуваат овци**.

Во селото има приближно **10 сместувачки капацитети**, **2 локации за незаконско одлагање отпад**, **2 активни НВО – CESARD и EcoNatura** – и **4 планинарски клубови** кои го промовираат планинскиот туризам и подигнувањето на еколошката свест.

Подрачјето над селата **Шипковица и Бродец** е значително погодено од незаконска сеча. Како резултат на деградацијата на шумите и намалената растителна покривка, подрачјето станува сè поранливо на ерозија на почвата, површинско истекување и повторливи поплави во периоди на обилни врнежи.

Бозовце

Бозовце има приближно 170 жители. Локалната економија се потпира на земјоделство, сточарство, пчеларство и рурален туризам. Со пчеларство се занимаваат 5 домаќинства, околу 30 домаќинства одгледуваат компири и грав, додека 4 домаќинства одгледуваат овци, а 2 домаќинства одгледуваат говеда. Во селото има 4 ресторани, 4 сместувачки капацитети со приближно 8 легла по објект, како и една активна НВО – Здружението на Илирскиот карневал.

Бродец

Бродец има приближно 730 жители. Земјоделството, сточарството и планинскиот туризам се главните економски активности. Околу 10 домаќинства одгледуваат грав и компири, додека 1 домаќинство одгледува овци, а 5 домаќинства одгледуваат говеда. Во селото има 1 сместувачки капацитет кој нуди традиционална храна и претставува една од клучните почетни точки за искачување на врвот Кобилица на Шар Планина. При теренската проценка беа идентификувани 2 локации за незаконско одлагање отпад.

Име на селото	Број на жители – приближно	Број на пчелари	Број на активни земјоделци	Број на сточари	Локации за незаконско одлагање отпад	Приоритетни деградирани локации	Локални бизниси	НВО и младински групи
Вејце	850	7	Околу 30 домаќинства произведуваат компири и грав.	3 домаќинства одгледуваат овци и произведуваат млечни производи.	2	/	Во селото има 2 ресторани и 2 сместувачки капацитети со приближно 10 легла по објект.	/
Вешала	200	8	Околу 30 домаќинства произведуваат компири и грав.	7 домаќинства (3 сточари кои одгледуваат овци и 4 сточари кои одгледуваат говеда)	3	During the summer period, a wildfire occurred that affected approximately 2 hectares of forest land near the locality known as Guri i Gjatë, located in the vicinity of Reka e Bachilas.	/	/

Име на селото	Број на жители – приближно	Број на пчелари	Број на активни земјоделци	Број на сточари	Локации за незаконско одлагање отпад	Приоритетни деградирани локации	Локални бизниси	НБО и младински групи
Шипковица	1500	5	Околу 30 домаќинства произведуваат компири и грав	7 домаќинства се занимаваат со сточарство (3 одгледуваат говеда, а 4 одгледуваат овци).	2	Како резултат на деградацијата на шумите и намалената растителна покривка, подрачјето станува сè поранливо на ерозија на почвата, површинско истекување и повторливи поплави во периоди на обилни врнежи. Подрачјето над селата Шипковица и Бродец е значително погодено од незаконска сеча.	Во селото има приближно 10 сместувачки капацитети, 2 производители на боровинки и малини, 2 кафетерии и 4 мини-маркети.	2 активни НБО (CESARD и EcoNatura) и 4 планинарски клубови кои го промовираат туризмот на отворено и подигнувањето на еколошката свест.
Бозовце	170	5	Околу 30 домаќинства одгледуваат компири и грав.	4 домаќинства одгледуваат овци, а 2 одгледуваат говеда.	/	/	Во селото има 4 ресторани, 4 сместувачки капацитети со приближно 8 легла по објект, 2 мини-маркети и 2 кафетерии.	1 активна НБО – Здружението на Илирскиот карневал.
Бродец	730	/	Околу 10 домаќинства одгледуваат грав и компири.	1 домаќинство одгледува овци, а 5 домаќинства одгледуваат говеда.	2	/	1 сместувачки капацитет кој нуди традиционална храна, 2 маркети и 3 кафетерии.	4 планинарски клубови кои го промовираат туризмот на отворено и подигнувањето на еколошката свест.

12. Управување со ризици

Ризик	Веројатност	Влијание	Мерка за ублажување	Одговорен чинител
Недоволно учество на локалното население поради миграција и ограничена достапност на работна сила	Висока	Високо	Планирање на активностите согласно сезонската достапност; креирање платени локални ангажмани; вклучување на младите и дијаспората каде што е можно.	Работна група за пределот / Општина

Ризик	Веројатност	Влијание	Мерка за ублажување	Одговорен чинител
Одложувања во издавањето дозволи за работи во заштитени подрачја, шуми, речни корита или објекти	Средна	Високо	Навремено започнување на постапката за проверка на потребните дозволи; вклучување на НП Шар Планина и надлежните институции во техничкото проектирање	ЦНВП / НП Шар Планина / Општина
Екстремни климатски услови кои ги оштетуваат локациите за обнова	Висока	Високо	Користење автохтони видови, фазно засадување, одржување на почвената покривка, планови за одржување, мерки за суша и пожари и теренски проверки по екстремни настани.	Технички тим / локални заедници
Продолжување на шумските пожари, незаконската сеча или неодржливото собирање и покрај преземените мерки	Средно–висока	Високо	Зајакнување на мониторингот, подигнување на свеста, зајакнување на соработката со надлежните органи за спроведување на прописите, пријавување од страна на локалните заедници и развој на алтернативни можности за приходи.	НП Шар Планина / локални заедници
Слаба побарувачка на пазарот за локални производи	Средна	Средно–висока	Развој на брендирање, стандарди за квалитет, воспоставување односи со купувачи, поврзување со туристичката понуда и пилот-производи во мал обем пред нивно проширување.	Локални бизниси / ЦНВП
Недоволно одржување на инфраструктурата за управување со отпадот	Средна	Средно	Определување носител на одговорност за одржување, обезбедување буџет за собирање и празнење на сатовите, мониторинг на критичните точки за незаконско одлагање отпад и продолжување на кампањите за подигнување на свеста.	Општина / локални НВО
Нерешен конфликт човек–диви животни	Средно–висока	Средно–висока	Поставување заштитни огради, собирање податоци за причинетата штета, подобрување на изборот на локации за пчеларници и разгледување механизми за надомест и реакција.	Пчелари / НП Шар Планина
Растот на туризмот ги загрозува чувствителните живеалишта	Средна	Високо	Одржување на патеките со низок степен на влијание врз животната средина, примена на зонирање, правила за посетители, информативна сигнализација, обука на водичи и мониторинг на носивиот капацитет.	НП Шар Планина / туристички чинители

13. Комуникација и ангажирање на заедницата

Комуникацијата треба да ја зајакне сопственоста на заедницата врз процесот, да ги мотивира младите, да ја промовира економијата поврзана со обновата и да објасни зошто заштитата на животната средина придонесува за одржливи средства за егзистенција. Комуникациските пораки треба да бидат практични, позитивни и прилагодени на специфичностите на секое село.

Целна група	Клучна порака	Канали / алатки
Локални заедници	Обновата придонесува за поголема безбедност, подобра продуктивност на земјиштето, поквалитетна вода и поголеми можности за приходи.	Селски состаноци, социјални медиуми, локални настани, активности во училиштата и со младите, демонстративни локации.
Млади и дијаспора	Пределот може да понуди значајни можности за ангажман во туризмот, културата, зеленото претприемништво и лидерството во заедницата.	Дигитални кампањи, волонтерски акции, практиканства, учество на фестивали, активности на младински амбасадори.
Земјоделци, пчелари и сточари	Практиките отпорни на климатските промени и унапредувањето на синџирите на вредности можат да ги намалат загубите и да ги зголемат приходите.	Обуки, теренски демонстрации, размена на искуства, групи на производители.

Целна група	Клучна порака	Канали / алатки
Посетители и туристичкиот пазар	Шар Планина нуди автентична природа, култура, храна и одговорни туристички искуства.	Крти на патеки, информативен центар, водичи, брендот „Партнери на Шар“, онлајн промоција.
Институции и донатори	Планот обезбедува структуриран инвестициски пакет со мерливи придобивки за животната средина и заедницата.	Информативни материјали, проектни листови, контролни табли за мониторинг, координативни состаноци со донаторите.

14. Заклучок

Планот го позиционира 5V микро-регионот на Шар Планина како практичен модел за обнова на пределот, кој ја поврзува заштитата на екосистемите со локалните средства за егзистенција, културниот идентитет и управувањето од страна на заедницата. Неговиот успех зависи од одржувањето на партиципативното партнерство, давањето приоритет на активности со јасна еколошка и економска вредност и обезбедувањето дека спроведувањето се следи и прилагодува со текот на времето.

Планот сега може да послужи како основа за подготовка на предлог-проекти за донатори, годишни акциски планови, координација со Општината и активности предводени од локалната заедница.